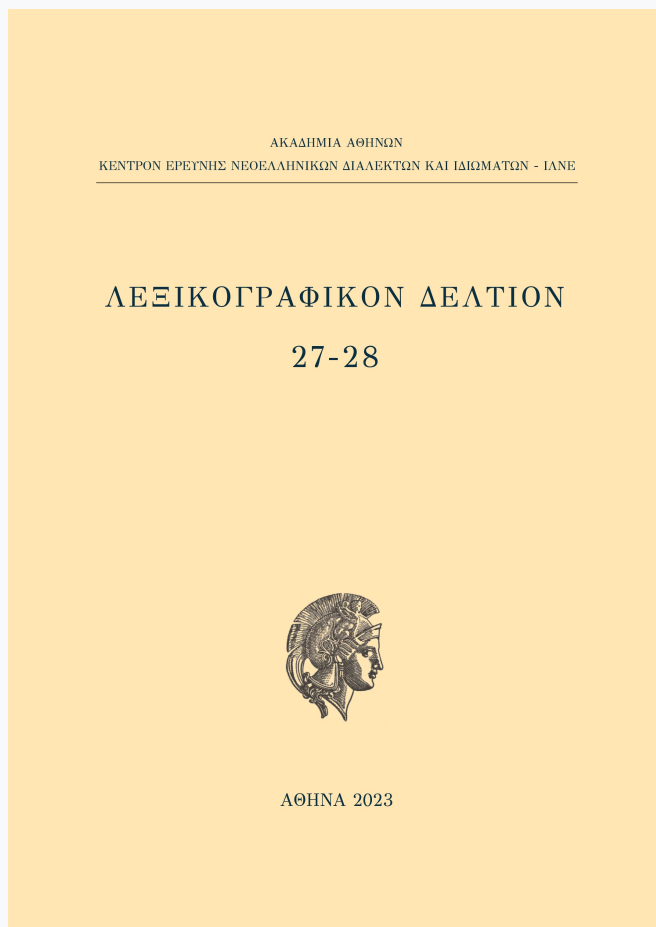

Lexicographic Bulletin

Vol 27 (2023)

Lexicographic Bulletin

**Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως
πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική
και τις διαλέκτους**

Maria Vrachionidou

doi: [10.12681/ld.37996](https://doi.org/10.12681/ld.37996)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

Λ Ε Ξ Ι Κ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Ν Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν 27-28

© Copyright 2023: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Επιμέλεια έκδοσης:
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Διευθύνουσα
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΕΡΤΥΡΗΣ, Ερευνητής

LEXICOGRAPHIC BULLETIN 27 - 28

© Copyright 2023: Academy of Athens
RESEARCH CENTRE FOR MODERN GREEK DIALECTS – ILNE
OF THE ACADEMY OF ATHENS
Alexandrou Soutsou 22, Athens 106 71
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Volume editors:
IO MANOLESSOU, Acting director
GEORGIA KATSOUДА, Researcher
DIONYSIOS MERTYRIS, Researcher

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ -ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Περιεχόμενα.....	7-8
Πρόλογος.....	9-10
†Peter Mackridge, <i>Αθησαύριστο λεξιλόγιο από τον Σάραχο του Πόντου: από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ι. Παρχαρίδη (1876)</i>	11-64
Μαρία Βραχιονίδου, <i>Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική και τις διαλέκτους</i>	65-92
Γεωργία Κατσούδα, <i>Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην ετυμολογική έρευνα: επανευμολογήσεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου</i>	93-110
Νικόλαος Κονομής, <i>Ετυμολογικές σημειώσεις του κυπριακού ιδιώματος (μνήμη Κυριάκου Χατζιωάννου)</i>	111-134
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, <i>Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)</i>	135-230
Ιώ Μανωλέσσου & Νικόλαος Παντελίδης, <i>Από την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου: μία νέα άγνωστη πηγή</i>	231-250
Διονύσιος Μερτύρης, <i>The loss of the partitive genitive in Greek</i>	251-282
Σταμάτης Μπέης & Όλγα Πατεράκη, <i>Απόψεις περί ετυμολογίας και κοινωνικές αναπαραστάσεις στη σύγχρονη Ελλάδα</i>	283-298
Ελένη Παπαδοπούλου, <i>Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την ψυχονοητική μειονεξία</i>	299-316
Συμεών Τσολακίδης, <i>Ρηματική υποκατάσταση στις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας</i>	317-334
Γεώργιος Τσουκνίδας & Γεώργιος Χαιρετάκης, <i>Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας</i>	335-353

<i>Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία (II)</i> (Γ. Κατσούδα)	355-379
<i>Νεκρολογίες</i>	
Δικαίος Β. Βαγιακάκος (1915-2016) (Σ. Τσολακίδης).....	381-414
Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1929-2020) (Χ. Καραντζή).....	415-433
Δημήτριος Α. Κρεκούκας (1919-2019) (Δ. Γκαραλιάκος)..	435-444
<i>Πίνακας λέξεων</i>	445-457

ΝΤΕ, ΝΤΕΜΕΚ, ΜΠΑΡΕΜ, ΕΜ...ΕΜ:
ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΩΣ
ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ

Μαρία Βραχιονίδου
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

The article focuses on discourse markers of Turkish origin in Modern Greek, such as *de*, *demek*, *barem*. The data discussed here are drawn from recordings of oral speech and belong to three registers: a) Standard Modern Greek; b) dialectal varieties; and c) urban slang. They display differences in function, syntactic position and occurrence in diverse contextual environments. Furthermore, their socio-linguistic dimensions and the value of such turkisms are discussed in the context of contact linguistics.

Λέξεις-κλειδιά: πραγματολογικοί δείκτες, τουρκικά δάνεια, διαλεκτολογία, προφορικός λόγος

1. Εισαγωγή – στοχοθεσία – υλικό

Η ποικιλία της ορολογίας γύρω από τα αποκαλούμενα «πραγματολογικά μόρια», που διακρίνεται στη βιβλιογραφία και προκύπτει από τις διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές

προσεγγίσεις τους¹², εκτός από ένα ζήτημα ρευστότητας ορισμών, φανερώνει ασφαλώς και μια παράλληλη ρευστότητα τόσο στα γλωσσικά και δομικά στοιχεία που συμπεριλαμβάνει κανείς σ' αυτούς, όσο και στις λειτουργίες που αυτά τα στοιχεία επιτελούν.¹³ Χαρακτηριστικά, ο Τζάρτζανος (1991: 131), επισημαίνοντας την πολυλειτουργικότητά τους, τα αποκάλεσε «γλωσσικούς Πρωτείς», ενώ ο Enkvist (1972, βλ. Brinton 1990: 45) τα υποβάθμισε σε «γλωσσικές Σταχτοπούτες: οικείες, βαρετές, σκληρά εργαζόμενες και χωρίς καμία μορφολογική, φωνολογική και ετυμολογική αίγλη». Προσωπικά, ωστόσο, θα τα ονόμαζα μάλλον «γλωσσικούς μαγικούς βοηθούς» —για να θυμηθούμε και την ορολογία των παραμυθιών—, με την έννοια ότι εμφανίζονται στον λόγο, συχνά απροσδόκητα, για να καλύψουν γλωσσικά μια εξωγλωσσική λειτουργία. Αυτός ο χαρακτηρισμός νομίζω ταιριάζει περισσότερο όταν τα πραγματολογικά μόρια αποτελούν παράλληλα και δάνειες λέξεις, όπως τα συγκεκριμένα τουρκικά δάνεια, αφού μια δάνεια λέξη που λειτουργεί ως πραγματολογικός δείκτης φέρει σαφώς μεγαλύτερο υφολογικό βάρος από ένα απλό λεξιλογικό δάνειο, καθώς υποδηλώνει μια γενικότερη στάση του ομιλητή που την χρησιμοποιεί.

Δύο ήταν οι αφορμές για τη συγγραφή αυτής της εργασίας: Αφενός η εντύπωση ότι παρόλο που τα τουρκικά δάνεια έχουν απασχολήσει αρκετούς μελετητές και έχουν ερευνηθεί σε ποικίλα πλαίσια (π.χ. Μπόγκας 1959· Δημελά 2013· Κυριαζής 2010 και 2019· Γιαννουλέλλης 2003· Βασμανόλη 2007· Δημάση 2014· Κυρανούδης 2009· Μαρίνης 2014· Ορφανός 2014· Φλιάτουρας 2005 κ.ά.), οι μελέτες αυτές περιορίζονται συνήθως στον λεξιλογικό και μορφολογικό δανεισμό, ενώ η χρήση κάποιων δάνειων λέξεων ως πραγματολογικών δεικτών δεν έχει επαρκώς συζητηθεί, όπως παραδέχονται και οι ίδιοι οι μελετητές (βλ. Σετάτος 1990· Τζιτζιλής & Παπαναστασίου 2019). Αφετέρου η υποψία ότι οι πραγματολογικοί δείκτες, εφόσον, όπως έχει επισημανθεί, αφορούν πολύ περισσότερο τον

¹² Βλ. π.χ. Schiffrin (1972), Blakemore (1992), Αρχάκης (1996) κ.ά.

¹³ Βλ. π.χ. Γούτσος (2009: 756): «Σύμφωνα με τους στόχους της έρευνάς μας δεν θεωρείται απαραίτητο να επιλέξουμε έναν από τους όρους της βιβλιογραφίας που εκτείνονται από τα μόρια (particles) και τα μόρια λόγου (discourse particles) ως τους πραγματολογικούς δείκτες (pragmatic markers) και τους κειμενικούς δείκτες ή δείκτες λόγου (discourse markers), όρους που περιλαμβάνουν γλωσσικές κατηγορίες με συγκεκριμένα και αλληλοκαλυπτόμενα όρια».

προφορικό λόγο (Γούτσος 2014: 18, 20), δεν έχουν μόνο εντονότερη προφορική χροιά, αλλά και μια κοινωνιογλωσσική διάσταση όταν είναι παράλληλα δάνειες λέξεις, και δη τουρκικές.

Ως εκ τούτου, στόχος του παρόντος άρθρου είναι να εστιάσει σε παραδείγματα δάνειων λέξεων από την τουρκική, οι οποίες λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες με βάση τη χρήση τους σε τρεις μορφές της νέας ελληνικής: α) στις διαλέκτους, β) στην κοινή νεοελληνική και γ) στην αργκό. Το θέμα εμπίπτει ασφαλώς τόσο στο πεδίο της πραγματολογίας όσο και σε αυτό της επαφικής γλωσσολογίας, ωστόσο η παρούσα εργασία δεν ασχολείται με την πραγματολογική ανάλυση εμπειρικών δεδομένων, ούτε ελέγχει κατά πόσο οι δάνειες λέξεις που παρουσιάζονται αποτελούν γενικότερους βαλκανισμούς, αλλά περιορίζεται στον εντοπισμό των λέξεων αυτών στις τρεις προαναφερθείσες ποικιλίες της νέας ελληνικής και στη σύγκρισή τους, προκειμένου να καταδειχθούν οι διαφοροποιήσεις στη λειτουργία, τη συχνότητα, τα μορφοσυντακτικά τους χαρακτηριστικά και τα συμφραστικά τους περιβάλλοντα.

Τα παραδείγματα, πέρα από την αξιοποίηση της βιβλιογραφίας, έχουν αντληθεί από ηλεκτρονικές και αρχειακές πηγές καταγεγραμμένου προφορικού λόγου και από σώματα κειμένων¹⁴. Πρώτον, για το διαλεκτικό υλικό χρησιμοποιήθηκε κατά βάση το πλουσιότερο, κυρίως ανέκδοτο¹⁵, αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, οι επτά δημοσιευμένοι τόμοι του *Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών* (ΙΑΝΕ 1933-), όπως και αρκετές διαλεκτικές εργασίες (π.χ. Παπαδοπούλου 2010 για το ιδίωμα Τρίγλιας), η περιγραφή του ιδιώματος της Λέρου (Κωνσταντινίδου 2023), της Κίου και του Άργους (Κωνσταντινίδου 2005, 2011, 2022) και εργασίες για τα τουρκικά δάνεια (π.χ. Ποπωβίδου 2017). Δεύτερον, για το υλικό της Κοινής ΝΕ αξιοποιήθηκαν τα τρία μείζονα λεξικά (ΛΚΝ, ΛΝΕΓ, ΧΛΝΓ), καθώς και το διαδικτυο και ηλεκτρονικά σώματα κειμένων¹⁶. γ) Για το υλικό της

¹⁴ Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι δεν μπορεί πάντα να επισημανθεί με βεβαιότητα το συμφραστικό τους πλαίσιο, καθώς τα παραδείγματα είναι γραπτά, αν και προέρχονται από καταγραφή προφορικού λόγου.

¹⁵ Για όποια παραδείγματα δεν αναφέρεται πηγή μετά τον γεωγραφικό προσδιορισμό, εννοείται ότι προέρχονται από το Αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.

¹⁶ Συγκεκριμένα, τα σώματα κειμένων που χρησιμοποιήθηκαν είναι το Corpus Προφορικού Λόγου του ΙΝΣ, το ΣΕΚ, ο ΕΘΕΓ και τα ΣΝΕΚ από την Πύλη για την ελληνική γλώσσα, καθώς και το corpus προφορικής ιστορίας «Istorima».

αργκό χρησιμοποιήθηκε κυρίως ο ιστότοπος www.slang.gr, καθώς και σποραδικές πληροφορίες από το διαδίκτυο και από βιβλιογραφικές πηγές γύρω από τις περιθωριακές γλώσσες¹⁷.

2. Θεωρητικές επισημάνσεις

2.1. Πραγματολογικά μόρια και προφορικός λόγος

Κατά πρώτο λόγο, παρατηρείται ότι λέξεις που αποτελούν πραγματολογικά μόρια εμφανίζονται κυρίως στον προφορικό λόγο, όπου φαίνεται πως επιτελούν σημαντικό έργο. Ο Γούτσος (2014: 15-25), μιλώντας για τα λεξικά συμπλέγματα που λειτουργούν ως κειμενικοί δείκτες, αναφέρει ότι «είναι θεμελιώδους σημασίας στον ελληνικό προφορικό λόγο, και μάλιστα αποτελούν στοιχεία που κατεξοχήν οργανώνουν το προφορικό κείμενο», ενώ στη συνέχεια τονίζει πως οι κειμενικοί δείκτες επισημαίνουν τη διαπλοκή λεξικών και γραμματικών φαινομένων και συνιστούν οργανωτικές στρατηγικές που εξυπηρετούν πληθώρα κειμενικών και διαπροσωπικών λειτουργιών. Αντίστοιχα ο Νάκας (1988: 94) επισημαίνει πως πολλά επιρρηματικά στοιχεία «απαντούν στα προφορικά δεδομένα σε αυτόνομες επιτονικές μονάδες, δηλαδή αποτελούν μόνα τους εκφωνήματα». Η κατάταξή τους πάντως σύμφωνα με τη λειτουργία τους φαίνεται πως αποτελεί δύσκολη υπόθεση, κάτι που ισχύει όχι μόνο για την ελληνική αλλά και για άλλες γλώσσες.¹⁸

2.2. Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικά μόρια και προφορικός λόγος

Αυτή η προτίμηση εμφάνισης στον προφορικό λόγο γίνεται ακόμη εντονότερη όταν τα πραγματολογικά μόρια είναι παράλληλα και δάνειες τουρκικές λέξεις. Έτσι, δάνεια άκλιτα στοιχεία με έντονη εκφραστικότητα, όπως μόρια, επιρρήματα και επιφωνήματα της τουρκικής χρησιμοποιούνται συχνά σε συνομιλιακές περιστάσεις. Εδώ χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι παρόλο που τα δάνεια αυτά στοιχεία θεωρήθηκαν τουρκικές λέξεις, η προέλευση και η κατεύθυνση του δανεισμού, ειδικά στο πλαίσιο της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης, όπου δεν αποκλείεται να αποτελούν και ευρύτερους βαλκανισμούς, δεν είναι

¹⁷ Π.χ. Κολτσιδάς (1978), Παπαζαχαρίου (1999), Μακροδήμος & Ακριτίδης (2007).

¹⁸ Βλ. π.χ. Kerimoğlu (2010).

πάντα σαφής.¹⁹ Η τουρκική, ως γλώσσα κύρους κατά την οθωμανική περίοδο αποτέλεσε τη δότρια γλώσσα πολλών δανείων σε αρκετές βαλκανικές γλώσσες,²⁰ όμως το βαλκανικό πραγματολογικό σύστημα θα πρέπει να είχε διαμορφωθεί ήδη κατά τη μεσαιωνική περίοδο (Τζιτζιλής & Παπαναστασίου 2019: 27). Πάντως, «ο ρόλος των πραγματολογικών στοιχείων, αν και αγνοημένος ως τώρα, υπήρξε σημαντικός για τη διαμόρφωση της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης. [...Μάλιστα] η ανάλυση των δάνειων στοιχείων του πραγματολογικού συστήματος μιας γλώσσας που προέρχονται από μια συγκεκριμένη γλώσσα επαφής μάς επιτρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη έντονων γλωσσικών επαφών και να αναγνωρίσουμε τον πραγματολογικά ή γενικά κυρίαρχο ρόλο της συγκεκριμένης γλώσσας» (Τζιτζιλής & Παπαναστασίου 2019: 27).

2.3. Υποεκπροσώπηση στον γραπτό λόγο

Αντίθετα, στον γραπτό λόγο της Κοινής ΝΕ τα στοιχεία αυτά υποεκπροσωπούνται. Αυτό γίνεται φανερό και από τη συχνή απουσία τους ως λημμάτων από τα λεξικά της Κοινής ΝΕ, ακόμα κι αν αποτελούν λέξεις που χρησιμοποιούνται στον καθημερινό λόγο. Άλλωστε η απροθυμία της συμπερίληψής τους στα λεξικά φαίνεται και από το πλήθος των χαρακτηρισμών που αποδίδονται σε όποια τελικά καταφέρνουν να περάσουν το κατώφλι της ληματογράφησης: Έτσι χρησιμοποιούνται όροι όπως (προφ.), (οικ.), (λαϊκότρ.), (λαϊκ.), (λογοτ.), (παρωχ.), (σπάν.), (επέκτ.), (μτφ.), (ΦΡ), (έκφρ.), (ιστ.), (ειρ.), (γνωμ.), (μειωτ.), που, αν μη τι άλλο, δηλώνουν την αμηχανία γύρω από την κατάταξη και τη χρήση τους. Το εύρος της χρήσης τους πάντως ανάμεσα στις διάφορες ομάδες ομιλητών δεν είναι ίδιο, πράγμα που εξηγείται κοινωνιογλωσσολογικά. Δεν είναι απίθανο μάλιστα κάποιος τέτοιος όρος που χαρακτηρίζεται π.χ. παρωχημένος να έχει προσλάβει μια νέα διαδεδομένη χρήση μέσω σημασιολογικής επέκτασης, ακόμα κι αν η κυριολεκτική του σημασία έχει εκπέσει σε αχρησία. Επιπλέον, όπως σημειώνει η Αναστασιάδη - Συμεωνίδη (1994: 25), μία σημαίνουσα

¹⁹ Βλ. και Σετάτος (1990: 138).

²⁰ Αξιοσημείωτη είναι πάντως η παρατήρηση του Friedman (1994: 536) ότι σε πολλές περιπτώσεις, οι τουρκισμοί των βαλκανικών γλωσσών στην Τουρκία θεωρούνται επίσης δάνειες λέξεις, αλλά από τα αραβικά ή τα περσικά.

αδυναμία των λεξικών είναι ότι υπάρχει συχνά [χρονική] απόκλιση μεταξύ της εμφάνισης των δανείων και της ένταξής τους σε λεξικά. Τέλος, έχει επισημανθεί ότι αρκετά τουρκικά δάνεια δεν έχουν μεταβάλει την αρχική σημασία τους, αλλά έχουν προσλάβει υφολογική φόρτιση, με τους τουρκικούς όρους να είναι υφολογικά φορτισμένοι, ενίοτε και αρνητικά, και τους ελληνικούς να είναι υφολογικά ουδέτεροι, με αποτέλεσμα να μην αποτελούν ισοδύναμες εναλλακτικές στα ίδια συμφραστικά περιβάλλοντα²¹, όπως π.χ. το *δήθεν* και το *ντεμέκ*.

2.4. Υπερεκπροσώπηση στις διαλέκτους

Στον αντίποδα βρίσκονται αυτονόητα (καθώς είναι γλωσσικές ποικιλίες πρωτίστως προφορικές) οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα, όπου τα πραγματολογικά μόρια από την τουρκική βρίσκουν άφθονο χώρο έκφρασης. Μάλιστα, όπως τονίζει η Δημελά (2013) σε άρθρο της για τα τουρκικά επιθετικά δάνεια στις διαλέκτους της Μικράς Ασίας, παρατηρούνται διαφορές στην προσαρμογή του τουρκικού δανείου όχι μόνο ανάλογα με την εκάστοτε διαλεκτική ποικιλία, αλλά και ενδοδιαλεκτικά. Στο δικό μας υλικό εξάλλου διαπιστώνουμε πως τα συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία εμφανίζονται συχνότερα, και με ευρύτερη χρήση, σε σχέση με την Κοινή ΝΕ, όχι μόνο σε ιδιώματα που έχουν πιο στενή επαφή με την τουρκική, όπως τα μικρασιατικά, αλλά και σε εκείνα του ηπειρωτικού και νησιωτικού ελλαδικού χώρου. Σε διαλέκτους που επηρεάστηκαν περισσότερο από την τουρκική παρατηρούμε όχι μόνο πως χρησιμοποιούνται περισσότερα τέτοια μόρια, αλλά και πως εμφανίζονται ενίοτε και σε διαφορετικές από τις αναμενόμενες συντακτικές τους θέσεις, γεγονός που προφανώς είναι αποτέλεσμα της μεγαλύτερης έντασης επαφής τους με την τουρκική.

2.5. Παρουσία στην αργκό

Η χρήση αυτών των πραγματολογικών δεικτών στην αργκό είναι ιδιαιτέρως ανθηρή. Μάλιστα εκτός από τις σημασίες τους στην Κοινή ΝΕ, αρκετοί επανεμφανίζονται εμπλουτισμένοι με νέες σημασίες και λειτουργίες, ενώ είναι φανερό και μια κοινωνιογλωσσική διάσταση, καθώς η χρήση ή η μη κάποιων δεικτών

²¹ Βλ. και Ποπωβίδου (2017: 58).

αξιολογείται ως στοιχείο τοπικότητας ή ταυτότητας (όπως συμβαίνει π.χ. με το *ντεμέκ* που προβάλλει ως χαρακτηριστική διαφορά ανάμεσα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη). Την αργκοτική διάσταση κάποιων τουρκικών δανείων (κάτι που δεν συμβαίνει ωστόσο με δάνεια άλλων γλωσσών) έχει επισημάνει και η Τσιλιπάκου (1986), καθώς παρατηρεί ότι έχουν τα γλωσσικά τους ισοδύναμα στην επικρατούσα γλωσσική ποικιλία. Ενισχυτικά, η Ποπωβίδου (2017: 57) παρατηρεί ότι «Με παρόμοιο τρόπο, οι περιθωριακές κοινωνικές διάλεκτοι και η γλώσσα των νέων ενσωματώνουν συνειδητά τουρκικά δάνεια στον λόγο τους, ως μία έκφραση αντίθεσης προς την κρατούσα γλωσσική συμπεριφορά και αυτό το κάνουν επειδή έχουν επίγνωση ότι η εκφραστικότητα των τουρκικών δανείων στιγματίζεται από τους ομιλητές που χειρίζονται την πρότυπη γλωσσική ποικιλία».

2.6. Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικά μόρια και Βαλκανική Γλωσσική Ένωση

Τέλος, αξίζει να υπενθυμίσουμε την επισήμανση πολλών μελετητών για την αξία των τουρκικών δανείων μέσα στο πλαίσιο της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης, καθώς αυτά αποτελούν συχνά ενισχυτικό στοιχείο της (Kazazis 1972: 88), ενώ σύμφωνα με τον Κυριαζή (2010: 368): «Αν και έχουν συρρικνωθεί σε μεγάλο βαθμό, τα τουρκικά δάνεια εξακολουθούν να παραμένουν ενεργά στοιχεία ανανέωσης και εμπλουτισμού των βαλκανικών γλωσσών. Και αυτό επιβεβαιώνεται από τον ακατάγραφο, εν πολλοίς, καθημερινό λόγο» (βλ. και Friedman 2005). Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την ιστορική διάσταση των τουρκισμών ως βαλκανισμών, πάντως ασφαλώς απαντούν πολύ πριν τον 20ό αιώνα (βλ. και Τζιτζιλής 2000, Friedman 1994²², Kazazis 1972 κ.ά.). Η χρήση τουρκισμών σε βαλκανικές γλώσσες δηλώνει πάντως συχνά α) προφορικότητα, β) υποτίμηση, γ) τοπικό χρώμα, δ) 'άρωμα' παλαιάς εποχής (Friedman 1994: 533), ενώ δεν είναι σπάνιοι ακόμα και νεολογισμοί με τουρκικά δάνεια²³. Βέβαια τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά των τουρκικών δανείων διαφέρουν ανάμεσα στις βαλκανικές γλώσσες που τα προσλαμβάνουν, όπως και το υφολογικό τους μαρκάρισμα (βλ.

²² Βλ. π.χ. Friedman (1994: 525): "The degree of the penetration of Turkisms into Macedonian reached its height during the nineteenth century".

²³ Π.χ. ο νεολογισμός *ασιστανλί* από τουρκ. επίθημα *-lik* (Kazazis 1972: 103).

και Κυριαζής 2010: 361-365, Kazazis 1972: 97). Ωστόσο, όταν μελετά κανείς τουρκικά δάνεια στο πλαίσιο των βαλκανικών γλωσσών πρέπει να λαμβάνει υπόψη του την πορεία αποβαλκανοποίησης αυτών των γλωσσών. Η τάση απάλειψης των τουρκισμών από τους καθαρολόγους του κάθε βαλκανικού λαού δεν υπήρξε παντού το ίδιο έντονη (Kazazis 1972: 92-3).

Εδώ δεν πρέπει να ξεχνά κανείς και τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα σε κοινή και διαλέκτους. Τονίζει ο Τζιτζιλής (2000): «Οι διαφορές ανάμεσα στην κοινή και στις διαλέκτους από την άποψη της βαλκανικότητας είναι, σε γλώσσες τουλάχιστον όπως η ελληνική, τέτοιες που ο ερευνητής πρέπει να δηλώνει τι τον ενδιαφέρει: η εν μέρει αποβαλκανοποιημένη κοινή ή οι διάλεκτοι. Κι αν συμβαίνει το δεύτερο, τότε θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την πορεία αποβαλκανοποίησης των διαλέκτων». Είναι λοιπόν φανερό η προτεραιότητα των διαλέκτων για τη μελέτη των τουρκισμών, καθώς εκεί η διαδικασία απάλειψής τους προχωρεί με πιο αργούς ρυθμούς από τις κοινές (αυτό ισχύει για όλες τις βαλκανικές γλώσσες). Οπότε είναι οι διάλεκτοι εκείνες που θα πρέπει να αποτελούν τη βασική μονάδα ανάλυσης της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης (Tzitzilis 2019), ενώ και η συνεξέταση διαλέκτων και ιδιωμάτων διάφορων βαλκανικών γλωσσών είναι απαραίτητη α) για τη συνάντηση διαλεκτολογίας-επαφικής γλωσσολογίας και β) για την εμβάθυνση στη Βαλκανική Γλωσσική Ένωση (Κυριαζής 2019: 156).

3. Μελέτη περιπτώσεων

3.1. Εμφάνσεις σε Κοινή ΝΕ, διαλέκτους και αργκό

3.1.1. Ντεμέκ

Η σημασιολογική επέκταση του ντεμέκ ‘δήθεν, τάχα’ (< τουρκ. *demek* = λέω), και κυρίως η κοινωνιογλωσσική του διάσταση, χρήζει ιδιαίτερης μνείας. Στις διαλέκτους δεν είχε ούτε τη σημερινή ευρύτητα ούτε τη σημερινή σημασία (βλ. παραδείγματα 1, 2), οι οποίες επήλθαν προφανώς μεταγενέστερα, ωστόσο εκεί διατηρεί μια σημασία πλησιέστερη στην αρχική τουρκική έννοια²⁴, όπως δείχνουν τα παραδείγματα 3 και 4:

²⁴ Κατά τον Jahangirov (2011: 306) το *demek* στην τουρκική ανήκει σε μια σειρά συγών λέξεων που δηλώνουν τροπικότητα.

- (1) Τέλος πάντων, από έρωτα **ντεμέκ**, δε μας κάναν προ-
ξενιό (Istorima Archive²⁵)
- (2) Η μητέρα μου μ' έκανε από ύφασμα μια τσαντούλα. Κι
έβαλε ένα αυτό, ένα χερούλι **ντεμέκ** (Istorima²⁶)
- (3) Ααα! **ντεμέκ** (= πάει να πει) ίσαμε τα μένα λίρες δεν
έχεις! (Κουβουκλιά Βιθυνίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (4) – Εγγλωσσοφάγαν *δονε*, *κουνιαδάκι*, και *χαντώ* πως δεν
πιάνει *μπλιο* *μουδέ* *ποντικό*. – Και *γιάδα* δε *δου* *κάνεις*
πράμα *κουμεδιά*; – Σαν *είδα*, *θες* και *πεις*; – *Δυο* *λογιό*
το *κάνουνε*. **Ντεμέκ**, τον *τσιφτέ* θα *κάμεις* *κοίτη* των
ορνίθω (Άγιος Βασίλειος Ρεθύμνου, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

Αντίθετα, σήμερα το *ντεμέκ* εντοπίζεται ως σταθερή διαφορο-
ποίηση ανάμεσα σε βόρεια και νότια Ελλάδα, κάτι που επιση-
μαίνεται και σε ερασιτεχνικές γλωσσολογικές περιγραφές. Εν-
δεικτικά, σε άρθρο εφημερίδας το *ντεμέκ* σημειώνεται ως χα-
ρακτηριστική γλωσσική διαφοροποίηση ανάμεσα σε Θεσσαλο-
νίκη και Αθήνα (βλ. π.χ. Βλαχοπούλου 2016). Η διάσταση αυτή
αποτυπώνεται και στα λίγα παραδείγματα της λέξης που βρί-
σκουμε σε σώματα κειμένων:

- (5) Πάντως και ένας Αθηναίος πιθανόν να 'χει το ίδιο πρό-
βλημα ακούγοντας κάποιους δικούς σας ιδιωματισμούς,
όπως ας πούμε το... **ντεμέκ** (ΕΘΕΓ)

Δεν είναι τυχαίο ότι ως λήμμα περιλαμβάνεται μόνο στο ΛΚΝ,
που εκδόθηκε στην Θεσσαλονίκη. Ως προς τις αργχοτικές χρή-
σεις της, η λέξη εμφανίζεται μόνο με αυτή τη σημασία, ενώ δη-
μιουργεί και παράγωγα, όπως τα ουσιαστικά *ντεμεκιά* (προ-
φανώς αντίστοιχο του αργχοτικού νεολογισμού της Κοινής ΝΕ
δηθενιά) και *ντεμέκι*, π.χ.:

- (6) Αφού με τόση επανάσταση μας είπε ότι δε θα περάσει,
φραντάζομαι ότι προτίθεται να πληρώσει και το λογα-
ριασμό. Αλλιώς **ντεμεκιά** και τζάμπα μάγκας
(www.slang.gr)

²⁵ <https://archive.istorima.org/interviews/12775> (Τίτλος ιστορίας: «Ο ποντιακός γάμος και η ζωή των Ποντίων γυναικών»).

²⁶ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-10127> (Τίτλος ιστορίας: «Η σφαγή του Καρουσφύτου»).

- (7) *Ναι, κοροϊδεύετε τα ντεμέκια ρε χαμουτζήδες εδώ κάτω, αλλά άμα τύχει και ανεβείτε στη φραπεδούπολη μένετε με τον στόμα ανοιχτό ιδίως με τα μωρά της (www.slang.gr)*

3.1.2. Ντε

Ήδη ο Σετάτος (1990: 136) περιλαμβάνει το ντε στα δάνεια πραγματολογικά στοιχεία από την τουρκική και επισημαίνει την επιτακτική του λειτουργία, ενώ παλαιότεροι μελετητές το χαρακτηρίζουν άλλοτε επιτακτικό μόριο κι άλλοτε προτρεπτικό. Ο Τσοχατζίδης (1986: 230) θεωρεί ότι η μόνη λειτουργία του είναι η «πραγματολογική αποστασιοποίηση», δηλαδή ότι αυτό που κάνει είναι «να επιρρίπτει την ευθύνη των συνομιλητικών προθέσεων του ομιλητή στον ίδιο τον συνομιλητή του».

Σε παραδείγματα από διαλέκτους, οι παραπάνω λειτουργίες είναι εμφανείς, π.χ.:

- (8) *Κάθε γειτονιά έχει τ' όνομά της, ντε!* (Άργος, Κωνσταντινίδου 2011: 207)

Όμως ενίοτε παρατηρούμε και διαφοροποίηση σε συντακτικό επίπεδο, καθώς μοιάζει να έχει θέση συμπλεκτικού συνδέσμου (π.χ. στην Τρίγλια), κάτι που δεν εντοπίζεται στην Κοινή:

- (9) *Ντε να φάμε, ντε να πιούμε, πέρασάσι οι ώρες....* (Τρίγλια, Παπαδοπούλου 2010: 170)

Παρά την ευρεία του διάδοση στον προφορικό λόγο, οι εμφανίσεις σε σώματα κειμένων είναι περιορισμένες σε καθιερωμένες ιδιωματικές φράσεις, όπως *έλα (μου) ντε..., ντε και καλά, ντε και σώνει κ.λπ.*, καθώς και για τη δήλωση ειρωνείας, π.χ.:

- (10) *Ντε και καλά, επειδή είμαι γκέι, πρέπει να είμαι αριστερός;* (Istorima Archive²⁷)
 (11) *Δηλαδή, δεν είναι ντε και σίγουρο στην Αγγλία ή στην Γερμανία ότι θα πάει να έχει κάποιος ακαδημαϊκή πορεία.* (Istorima Archive²⁸)

²⁷ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-21489> (Τίτλος ιστορίας: «'Εγώ ή μουν σε μια γωνιά και παρακολουθούσα το υπέροχο θέαμα που εκτυλισσόταν μπροστά μου': Υπεράσπιση γένους θηλυκού σε ένα γκέι άτομο»).

²⁸ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-15997> (Τίτλος ιστορίας: «Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα στον 21ο αιώνα: Μία καθηγήτρια Μέσης Εκπαίδευσης αφηγείται.»).

- (12) Η επιτυχία του Παναθηναϊκού στην Πορτογαλία είναι «φο», μιτασιόν **ντε**, πώς το λένε.... (ΣΝΕΓ)

3.1.3. Ντιπ και μπιτ

Τα συνώνυμα μόρια *ντιπ* (< τουρκ. *dip* = πάτος) και *μπιτ* (< τουρκ. *bit* = β' εν. προστακτικής του ρ. *bitmek* = τελειώνω), έχουν αντίστοιχη σημασία 'καθόλου, εντελώς, ολωσδιόλου' και χρησιμοποιούνται κυρίως επιρρηματικά, ως ποσοδείκτες. Σημειωτέον ότι το μόριο *ντιπ* εμφανίζεται ήδη γραμματικοποιημένο ως ποσοτικό επίρρημα στην πρώτη γραμματική βορείων ιδιωμάτων του Γ. Ρουσιάδη, το 1834, όπου εντοπίζεται με τύπο *τιπ*, για τον σχηματισμό του υπερθετικού επιθέτων, π.χ. *τιπ σοφός* (Μανωλέσσου 2013: 140). Στις διαλέκτους εντοπίζονται και σε λεξικές φράσεις²⁹, αλλά και σε θέση επιθέτου, ενώ, εκτός από το κοινό εμφατικό *καταντίπ*³⁰, συναντούμε και το αντίστοιχο *καταμπίτ*:

- (13) *Μπορεί και να 'τανε και μπίτι-μπίτι χειρότερα* (Μεσσηνία, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (14) *Ασ' τα, πούλ'σα τα προύατά μ' μπιτ χαβά* (=εντελώς φθηνά) (Δωδώνη Ιωαννίνων, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (15) *Ως επάτησα το βόδα μου στην Αθήνα έχασα μπισ-μπιτού τον απατό μου* (Κρήτη, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (16) *Αφαιρέητσεσ απού μπίτι* (= το ξέχασες εντελώς) (Βαλτεσινίκο Αρκαδίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (17) *Είναι κατάμπιτ καλά* (Καρούα Κορινθίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (18) *Το αραποσίτι είναι μπίτι, το 'φαγε το σκουλήκι* (= είναι κακής ποιότητας) (Αστράς Ηλείας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (19) *Αμά καταλαχού* (= κατά τύχη) *μια ταχ'νή άπαν-οζ* (= ξαφνικά) *γιόμ'σι κάμπους νιρό ντίμπι-ντιουζ* (ολωσδιόλου) (Σουφλί Έβρου, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

²⁹ Φράσεις: *μπιτ για μπιτ, ντιπ και μπιτ, μπίτι-μπίτι, μπισ-μπιτού, μπιτί-γκιτί.*

³⁰ Η λέξη *μπορεί* να έχει απλή επιρρηματική χρήση ή να λειτουργεί ως ποσοτικός προσδιορισμός επιθέτου, επίσης *μπορεί* να συναντάται μόνη στην πρόταση ή σε λεξική φράση με το *ντιπ*. Αποτελεί συνδυασμό ελληνικού προθέματος και τουρκικής βάσης, δηλ. πρόκειται για μια ελληνοποιημένη παραγωγική δομή.

- (20) Στου **ντιπ** και στου ουλότιλα |καλή είν' κι η Παναγιώτινα (παροιμία - Στερεά Ελλάδα, Αρχείο KENΔΙ)
- (21) Οι ανθρώπ' αυτοί ήταν **ντιπ** κι **απού ντίπ** χαζοί κι ζούσαν πίσου απ' τουν ήλιου (Θεσσαλονίκη, Αρχείο KENΔΙ)
- (22) *Είσι **καταντίπ** σκρόφα!* (Ζαγόρι Ιωανν., Αρχείο KENΔΙ)
- Πάντως διαλεκτικά τόσο οι λειτουργίες όσο και το εύρος της εμφάνισης των δύο μορίων είναι εμφανώς μεγαλύτερα απ' ό,τι στην Κοινή ΝΕ, όπου, όπως βλέπουμε στα σώματα κειμένων, οι εμφανίσεις τους είναι σποραδικές (και αφορούν κυρίως στο *ντιπ* και πολύ λιγότερο στο *μπιτ*), π.χ.:
- (23) *Ανέκαθεν ήσουν **ντιπ** μελό μαλάκας!* (ΕΘΕΓ)
- (24) *Από εκείνη τη μεριά, **ντιπ** κοντά στην εκκλησία (Istorima³¹)*
- (25) *Σου λέω, είναι δουλειά **μπιτ** στραβή!* (ΕΘΕΓ)
- (26) *Η Γιώτα, ήταν μικρούλα **μπιτ** η Γιώτα (Istorima³²)*

3.1.4. Ταμάμ

Ένα άλλο σύνθημα τουρκικό δάνειο με λειτουργία πραγματολογικού δείκτη είναι το *ταμάμ* (< τουρκ. *tamam* = εντάξει, ακριβώς στην ώρα, στα μέτρα κάποιου < αραβ.) Παρατηρούμε ότι στις διαλέκτους η λέξη εμφανίζεται και σε λεξικές φράσεις που προέρχονται απευθείας από την τουρκική (πράγμα που δεν συμβαίνει στην Κοινή ΝΕ) ή χρησιμοποιείται ως σύνδεσμος ή με διαφορετικές από τις κοινές σημασίες:

- (27) *τας **ταμάμ/μπιρ ταμάμ** (=ίσα ίσα, ακριβώς) (Κοζάνη)*
- (28) ***Ταμάμ** (μόλις) πλησιάσει να βαρέσει η καμπάνα για σπερινό, αφήνω τη δουλειά, **ταμάμ** σουρουπώσει, δε γνέθω να ξημερώνει Τετράδη και Παρασκευή (Μανιάκι Μεσσηνίας, Αρχείο KENΔΙ)*
- (29) *Μ' έδειρις, σ' έδειρα κι ήρθαμι **ταμάμ** (= πάτσι) (Αιτωλοακαρνανία, Αρχείο KENΔΙ)*

³¹ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25609> (Τίτλος ιστορίας: «Αγρότισσα από τον Ωρωπό Πρεβέζης αφηγείται»),

³² <https://archive.istorima.org/interviews/EL-12619> (Τίτλος ιστορίας: «Με είπαν Στεριανή για να στεριώσω, να ζήσω»).

3.1.5. νε...νε... / εμ... εμ....

Στη συνέχεια αναφέρομαι στους συμπλεκτικούς συνδέσμους νε... νε... (<τουρκ. αποφρατ. ne... ne... =ούτε..., ούτε...) και εμ... εμ.... (<τουρκ. hem... hem (de)... = και..., και...) που απαντώνται πανελλαδικά, γιατί θεωρώ ότι λειτουργούν εν πολλοίς ως πραγματολογικά μόρια:

- (30) *Ρόζιασαν τα χέρια μ' τα δ'κά μ', δε θέλου να μάθ'ς νιε τσικρίκα, νιε αργαλειό* (Νερόμυλοι Λαρίσης, KENΔΙ)
- (31) *Νε άφτ' νε βήζ'* (=ούτε ανάβει ούτε σβήνει) (παροιμία - Πόντος Αρχείο KENΔΙ)

Το εμ εμφανίζει πολυτυπία³³ και μάλιστα απαντά συχνά σε παροιμίες:

- (32) *Εμ κρυώνου, εμ καυλώνου* (για όσους επιθυμούν τα ασυμβίβαστα, Πήλιο, Αρχείο KENΔΙ)
- (33) *Εμ μαλλάτα, εμ γαλάτα, εμ τ' αρνί θηλ'κό* (για όσους τα θέλουν όλα δικά τους, Γαλάτιστα Χαλκιδικής, KENΔΙ)

Στα σώματα κειμένων του καθημερινού, βασικά, προφορικού λόγου βρίσκουμε πολύ λιγότερα παραδείγματα κυρίως για το εμ...εμ..., ενώ το νε...νε.... είναι σπανιότερο:

- (34) *Εμ φάκελο, εμ σύνταξη, δεν γίνεται καλοπίχερα!* (Istorima³⁴)
- (35) *γιατί εμείς δεν είχαμε τίποτα, νε βόδια, νε τίποτα, αυτός ο ξένος με μεροκάματο τα αλώνιζε* (Istorima³⁵)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αργκοτική επανεμφάνιση του συμπλέγματος στη φράση "εμ σαμπού, εμ κοντίσιονερ" που

³³ Στο Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ βρίσκουμε τους τύπους: γεμ (Γήλοφος Γρεβενών, Εράτυρα Κοζάνης) εμέ ή εμί (Παλλαδάρι Βιθυνίας) έμου - έμου (Κουρί Ευβοίας, Βλαχοκερασιά και Λάστα Αρκαδίας, Κρήτη) έμι (Ψαχνά Ευβοίας, Νάουσα Ημαθίας, Σύμη) έμι - έμι (Αλικαρνασός, Κως, Μήλος, Νάξος, Πάρος, Χίος, Λάγια Μάνης) ομ (Σαμοθράκη) όμου - όμου (Κύμη Ευβοίας) μι-μί (Κύθνος) μι - μι (Πιστικοχώρια Βιθυνίας, Μεταξάδες Έβρου) αμ (Βαρβάρα Χαλκιδικής, Καρς) ηεμ (Πιτσά Κορινθίας) χεμ-χεμ (Μελένικο) χέμι-χέμι (Καστελλόριζο) χέμα-χέμα (Κύπρος) μεμ (Καταφύγι Κοζάνης) έμιτα (Αστυπάλαια).

³⁴ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-13259> (Τίτλος ιστορίας: «Ο λαογράφος του Ζαγορίου Βασίλης Φανίτσιος μέσα από τα μάτια του ανιψιού του»).

³⁵ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-11158> (Τίτλος ιστορίας: «Έβλεπα από το ύψωμα το βουνό να καίγεται»).

προέρχεται από τουρκική διαφήμιση σαμπουάν. Στον ιστότοπο www.slang.gr δίνεται ο ορισμός: «*Τουρκοποιημένη έκφραση γνωστού διαφημιστικού σποτ (2 σε 1), η οποία χρησιμοποιείται για να δηλώσει την δυσπρόστατη φύση μίας κατάστασης ή ενός ανθρώπου και μάλιστα στην τιμή του ενός, π.χ.: “Τώρα μάλιστα. Εμ σαμπού εμ κοντισιονέρ. Τα πιάσαμε τα λεφτά μας...”*». Παρόλο που η συγκεκριμένη φράση δεν είναι πλαστή, αξίζει εδώ να αναφέρουμε και τις πάμπολλες πλαστές αντίστοιχες φράσεις ή λέξεις που υποτίθεται ότι είναι τουρκικές και δημιουργούνται χάριν αστεϊσμού.³⁶

3.2. Εμφανίσεις μόνο σε διαλέκτους και αρχικό

Η δεύτερη κατηγορία τουρκικών δανείων περιλαμβάνει στοιχεία που, ενώ είναι λιγότερο γνωστά ή καθόλου χρησιμοποιούμενα στην Κοινή, ωστόσο εμφανίζονται πληθωρικά σε διαλέκτους και ενίοτε στην αρχικό. Μάλιστα αρκετά από αυτά εντοπίζονται και σε λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία καταγράφουν ή μιμούνται διαλεκτικό λόγο.

3.2.1. Μπάρεμ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι το μόριο *μπάρεμ* ‘τουλάχιστον, έστω’ που, ενώ είναι άγνωστο στην Κοινή ΝΕ, διαλεκτικά εμφανίζεται με πολλούς τύπους³⁷ και σε όλες τις συντακτικές θέσεις (αρχική, μεσαία, τελική):

(36) *Έλα μπάρεσ μου να κουβεντιάσωμε λίγο και φεύγεις μετά* (Τσιτάλια Αρκαδίας, Αρχείο KENΔΙ)

(37) *Αμ κι πήγεις μπάριμ;* (Καρλόβασι Σάμου, Αρχείο KENΔΙ)

³⁶ Είναι γνωστό το λεκτικό παιχνίδι «Πώς λέγεται τουρκικά...», όχι μόνο στην ελληνική αλλά και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, σύμφωνα με το οποίο δημιουργούνται ανύπαρκτοι νεολογισμοί από τουρκικές και όχι μόνο λέξεις, αλλά που ο συνδυασμός τους είναι απρόβλεπτος και ευτράπελος, π.χ. ‘μπαρουτ κεφτέ’ (χειροβομβίδα), ‘σακάτ οντά’ (νοσοκομείο), ‘τσογλάν μαντρι’ (σχολείο). Το τουρκικό δάνειο εδώ έχει σαφώς μια κοινωνιογλωσσική διάσταση, εφόσον συνδέεται με τον πολιτισμικό οπισθοδρομισμό της οθωμανοκρατίας τον οποίο απορρίπτουν οι ευρωπαϊκά προσανατολισμένοι πλέον βαλκανικοί λαοί.

³⁷ Π.χ. με τους τύπους: *μπέρι* (Εύβοια), *μπάρ’μου* (Βιθυνία), *μπάριμ* (Μακεδονία, Ήπειρος), *μπάρες/μπάρες μου* (Πελοπόννησος), *πάριμου* (Κύπρος), *πάριμου* (Σύμη, Λιβύσσι Μ.Ασίας), *πάρεμου* (Κως), *πάρουμου* (Κάλυμνος, Κύπρος Λέρος κ.ά.) *καμπάριμ* (Λέσβος) κ.ά. (Αρχείο KENΔΙ).

- (38) *Θα πάρ' μπάρε κι τα πιδιά σ' Γερμανία;* (Χωριστή Δράμας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (39) *Αυτός είναι μπάρε μου παλληκάρι, όι ψευθιές!* (Κρήτη, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (40) *Μπάρουμ να μας έφερνε κομμάι καφέ...* (Τρίγλια Χαλκιδικής, Παπαδοπούλου 2010: 168)
- (41) *Να ντζήσεις έσυ πάρουμου, τσι εγώ Θεός το ξέρει* (άσμα, Λέρος, Κωνσταντινίδου 2023)
- (42) *Νά φυλαχτεί κι αυτός κι ή φαμελιά του μπάρουμ μήπως και τούς έβρει κακό;* (Σωτηρίου, Ματωμένα Χώματα, 1983, σ. 96)

Ο Καζάζης (1972: 108) κατατάσσει το δάνειο (με σημασία 'τουλάχιστον') ως 'γραμματική λέξη' στους υφολογικά ουδέτερους τουρκισμούς των βαλκανικών γλωσσών³⁸. Είναι όμως απορίας άξιο πώς δεν κάνει λόγο για ύπαρξή του στην ελληνική, αλλά μόνο στη σλαβομακεδονική (ως *bare* και *barem*) και στη σερβοκροατική (ως *bar* και *barem*), χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τις διαλέκτους. Σποραδικά βρίσκουμε το μόριο να εμφανίζεται και σε παραδείγματα της καθομιλουμένης, όπου, νομίζω, η χρήση του γίνεται εσκεμμένα εκ μέρους του ομιλητή για υφολογικούς ή κοινωνιογλωσσικούς λόγους, π.χ.:

- (43) *Μην άκουσες, μπάρουμ, τίποτε για τον φονιά του αδερφού Ταχτσή;* (ΕΘΕΓ: άρθρο στην εφ. "Καθημερινή")
- (44) *Και φυσικά δεν ασφαλίζεσαι! Ρε πώς φαλιρίσανε μπάρουμ τα ταμεία;* (www.slang.gr)³⁹

Σε τέτοιες λέξεις ενδιαφέρον παρουσιάζει συχνά και η ετυμολογία τους, η οποία, αν και δεν είναι αδιαφανής, δεν έχει ωστόσο πάντα ξεκάθαρη πορεία. Έτσι ενώ το *μπάρουμ* ετυμολογείται από το τουρκ. *bari* 'τουλάχιστον', υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για την προέλευση του τελικού -μ (που ενίοτε μετατρέπεται παρετυμολογικά στην ελληνική κτητική αντωνυμία). Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι πρόκειται για την τουρκ. κτητ. αντωνυμία -m, άλλοι το ανάγουν στην απώτερη αραβική

³⁸ Ωστόσο σε υποσημείωση διευκρινίζει ότι και στις δύο γλώσσες από όπου δίνει τα παραδείγματά, η λέξη έχει ιδιαίτερη (προφορική -καθημερινή) χροιά.
³⁹ Εδώ η λ. *μπάρουμ* φαίνεται να έχει τη σημ. της λ. *μπιλέμ* 'ακόμα και' που περιγράφεται στην επόμενη ενότητα.

προέλευσή του, δηλ. στο αραβ. *barim*, το ΛΚΝ (το μόνο από τα λεξικά της Κοινής ΝΕ που το περιέχει) υποδεικνύει ένα περσ. *barim*, και κάποιος, όπως ο Καραποτόσογλου (2005: 194), υποστηρίζουν την αναγωγή της λέξης σε τουρκ. διαλεκτικό τύπο *barim*, ο οποίος είναι πλησιέστερος φωνητικά προς τους νεοελληνικούς διαλεκτικούς τύπους. Η τελευταία άποψη φαίνεται να είναι η πιο ακριβής.⁴⁰

3.2.2. *μπιλέ/μπιλέμ*

Αντίστοιχες λειτουργίες έχει και το, άγνωστο στην Κοινή ΝΕ, μόριο *μπιλέ/μπιλέμ* (<τουρκ. *bile* = 1. ακόμα και, ακόμα, 2. ούτε, ούτε καν) που εμφανίζεται με διαλεκτική πολυτυπία σε μικρότερη ωστόσο γεωγραφική εμβέλεια⁴¹:

(45) *Εφάγαμε κι ήπιαμε όσο θέλαμε: επήραμε μπιλέμ κουλούρια δυο ο καθένας μας* (Χανιά Κρήτης, ΚΕΝΔΙ)

(46) *Δεν μού 'φωρις μπιλέμ ένα ρακί!* (Κώμη Τήνου, ΚΕΝΔΙ)

(47) *Τώρα ούλοι χάψι εΐμαστε κι έσὺ μπιλέμ χάψι εΐσαι...* (Βυζάντιος, *Βαβυλωνία*, 1849, σ. 49)⁴²

Στην τουρκική το μόριο αναφέρεται ως υφολογικά αμαρκάριστο (Jahangirov 2011: 306), κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει στη νέα ελληνική. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το δάνειο υπάρχει και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, π.χ. στην αλβανική, όμως ενώ εκεί είναι γραμματική λέξη της κοινής αλβανικής (Κυριαζής 2010: 360), στη νέα ελληνική έχει μόνο διαλεκτική διασπορά⁴³. Αυτό συμβαίνει και με αρκετά άλλα τουρκικά δάνεια.

⁴⁰ Βλ. Μπόγκας (1959): <αραβ. *bari* & *barim*: Φιλήντας (1934: 268): «< τουρκ. *bare* > *barem*. Τò τελικό μ είναι τούρκικη χτητική άντων. πού συχίστηκε με την ελληνική, πβ. *μπέλιμ - μπέλιμ*. Έτσι λοιπόν λένε τὰ νότια ιδιώματα *μπάρεμου, μπέλιμου* κατά τὰ *κάμ-μου, τάχα μου, τάμου* κτλ.». Παπαδοπούλου (2010: 168): < τουρκ. *bari* + τουρκ. κτητ. -*m*. Κωνσταντινίδου (2023) < τουρκ. διαλεκτικό *barim*, παρά το *bari* 'τουλάχιστον'. Πβ. αναγωγή του αντίστοιχου κυπριακού *πάρουμου* 'τουλάχιστον' στο τουρκικό *barim* (Καραποτόσογλου 2005: 194).

⁴¹ Βλ. π.χ. τους τύπους: *πιλέ* (Κύπρος, Καστελλόριζο, Τραπεζούντα) *πιλέ μου* (Κύπρος) *μπιλέ μου* (Κρήτη) *μπιλέ* (Θράκη) *βιλέμ* (Μάδυτος Αν. Θράκης) *βιλέ* (Σηλυβρία Αν. Θράκης) *μπιλέμ* (Τήνος) *μπιλέμ* (Λέσβος) (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

⁴² Ο εντοπισμός των περισσότερων από τα περιγραφόμενα πραγματολογικά μόρια στο θεατρικό έργο *Βαβυλωνία* φανερώνει πως ήδη στα μέσα του 19^{ου} αι., που γράφτηκε, ο δανεισμός των συγκεκριμένων λέξεων είχε ήδη συντελεστεί.

⁴³ Σε πολλές περιπτώσεις είναι πιθανό παρόμοια τουρκικά δάνεια να προέρχονται από διαλεκτικούς τουρκικούς τύπους, που δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς

3.2.3. *χιτς*

Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και το *χιτς* (< τουρκ. *hiç* ‘καθόλου’)⁴⁴, που καταγράφεται με πολλούς διαλεκτικούς τύπους πανελλαδικά⁴⁵, π.χ.:

(48) *Ντιπ, χιτς δεν έχ’ ντόντζα* (Μιστί Καππαδοκίας, Αρχείο KENΔΙ)

(49) *Χίτς πιά δέν σέ κόφτ’* (δε σου κόβει καθόλου, Σαράντα Εκκλησιές, Παπαχριστοδούλου 1934: 64)

Επιπλέον, φαίνεται να συμμετέχει και σε παραγωγικές διαδικασίες, όπως το επίθ. *χιτσέινιος* ‘ανύπαρκτος, τιποτένιος’ (Καβακλί, Σουφλί). Ως τουρκ. δάνειο το αναφέρει και ο Ανδριώτης στο έργο του για το ιδίωμα Φαράσων (Ανδριώτης 1948: 79), ενώ και στο ιδίωμα του Ουλαγάτς περιλαμβάνεται στα δάνεια από την τουρκική (ποσοτικά) επιρρήματα (μαζί με τα: *daa* ‘ακόμη, πιο, περισσότερο’ < τουρκ. *daha*: *daá* καλό ‘πιο καλό’, *πέκια* ‘πολύ’ < τουρκ. *pek*, *σαλτ* ‘πολύ, υπερβολικά’ < τουρκ. *salt*): (*χ*)ετς ή (*χ*)ες = ‘καθόλου’ < τουρκ. *hiç*: (*χ*)ες *de* *σε* *χιώρσα* = καθόλου δεν σε είδα (Κεσίσογλου 1951: 115).

Η σημερινή χρήση του ωστόσο μαρκάρεται κοινωνιογλωσσικά, όπως δείχνει ο εντοπισμός στο www.slang.gr:

(50) «*Λέξη τουρκικής προελεύσεως (hiç). Χρησιμοποιείται ευρέως από υπερήλικες βορειολλαδίτες προσφυγικής καταγωγής και όχι μόνο: π.χ. “Αχ Νίτσα μ’... Κείνος ο γιος μου, ντιπ χαϊβάν’... 30 χρονών έγινε και χιτς μυαλό δεν έβαλε...”*»

Παρατηρούμε πάντως ότι και στα δύο παραδείγματα χρησιμοποιούνται πρόσθετα τουρκικά δάνεια που λειτουργούν μεν επιτακτικά και εμφατικά, αλλά στο παράδειγμα (50) από τον

(Thomason 2019: 165), και όχι από αυτούς της κυρίαρχης γλώσσας, ή να αποτελούν τουρκισμούς της ευρύτερης βαλκανικής με ευρύτερη ή στενότερη διασπορά, όπως έχουν επισημάνει και πολλοί προγενέστεροι μελετητές.

⁴⁴ Το τουρκικό δάνειο *χιτς* υπάρχει στην κοινή αλβανική, αλλά στη νέα ελληνική εμφανίζεται μόνο σε διαλέκτους (Κυριαζής 2010: 360).

⁴⁵ Βλ. π.χ. τους τύπους: *ίτσι* (σε πολλά μέρη) *ίτσιου* (βόρεια ιδιώματα) *ίτσου* (Βαβούρι Θεσπρωτίας) *ίτσ’* (Δωδώνη και Κουκούλι Ιωαννίνων, Σιάτιστα) *χιούτσ’* (Ελληνοχώρι Έβρου) *χίτσιν* (Κύπρος) *ιτζ* (Βαγδαονία Καππαδοκίας, Μεσολακιά Σερρών) *χίτσ’* (πολλά βόρεια ιδιώματα) *ουτσ’* (Αυλότοπος Θεσπρωτίας) *χιουτς* (Αμόρι και Καρωτή Έβρου) *χετς* (Ουλαγάτς και Φάρασα Καππαδοκίας) *χλες* (Ουλαγάτς Καππαδοκίας) (Αρχείο KENΔΙ).

ιστότοπο www.slang.gr, υπογραμμίζουν και τη σχέση με τη γλώσσα δανεισμού (πράγμα που συμβαίνει και με το τρίτο τουρκικό δάνειο, το ουσιαστικό *χαιβάν*’).

Το υφολογικό μαρκάρισμα πάντως είναι εμφανές και σε παράδειγμα από τον ΕΘΕΓ:

(51) *Και τι δεν δοκίμασε ο Έριχ να τον κάνει να πάρει μπρος, ο Κούρο τίποτα, χιτς, ούτε ένα σκάσιμο* (ΕΘΕΓ)

ενώ η σχέση με προσφυγικό πληθυσμό της Β. Ελλάδας επιβεβαιώνεται και στο μοναδικό παράδειγμα που εντοπίστηκε στο corpus «*Ιστορήμα*» και προέρχεται από τη Νέα Βύσσα Έβρου:

(52) *Εκείνη δεν ήξερενε χιτς!* (Istorima⁴⁶)

3.2.4. Ζαέρι

Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το βεβαιωτικό *ζαέρι* (< τουρκ. επίθ. και επίρρ. *zahir* = εμφανώς, καταφανώς, βέβαια), που εντοπίζεται σχεδόν σε όλη την Ελλάδα με πολλούς τύπους⁴⁷:

(53) *Ναι, ζερ, τα καταφέραμι!* (Πήλιο, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

(54) *Ναι ζαέρ’ όπως μ’ το λες είναι.* (Ψαχνά Ευβοίας, ΚΕΝΔΙ)

(55) *Ντουγρού, ντουγρού;
-Ταμάμα⁴⁸.
-Μονοκοπανιά;
-Τὰ ἴσα, ζέρ;
-Σ’μ Παναϊὰ τ’Ντομάν;
-Ντούρμα⁴⁹, παπάς ἔτσ’ εἶπε.
-Τοὺ ρέμα-ρέμα;
-Δὲ -θὲ-πᾶμι;*

⁴⁶ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-21695> (Τίτλος ιστορίας: «Η ενασχόληση με τη γεωργία και η παραγωγή χόρτινης σκούπας στη Νέα Βύσσα»).

⁴⁷ Βλ. π.χ. τους τύπους: *ζάαρ* Πόντ. *ζαρ* Καππ. (Φάρασ.) *ζαέρι* Κρήτ. Μεγίστ. Στερελλ. Χάλκ. *ζάρι* Καππ. (Φαρασ.) *ζερ* Θεσσ. (Βόλ. Πήλ.) Κυδων. Λήμν. Λέσβ. Μακεδ. (Βλαστ.) Σαμοθρ. Σαρεκκλ. Σιαάθ. *ζαέρ* Εύβ. (Μετοχ.) Μακεδ. (Βλάστ. Δεσκάτ. Κοζ.) Πόντ. Στερελλ. *ζέερα* Βιθυν. *ζεχάρ*. Σηλυβρ. *ζαγέρ* Πόντ. *ζαίρι* Καππ. Ρόδ. (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

⁴⁸ Σύμφωνα με το γλωσσάρι στην κριτική έκδοση του Παπαδιαμάντη (1997-2005²: 692) *ταμάμα* = αμέσως. Μάλλον πρόκειται για το τουρκ. επίρρ. *tamamen* = 1. ολωσδιόλου, 2. επακριβώς, 3. διά παντός, που διαλεκτικά εμφανίζεται με τους τύπους *ταμάνεμα* (Ανδρ.), (ν)ταμάμα (Σκόπελος), νταμάνεμα (Μήλος) (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

⁴⁹ *Ντούρμα* = βεβαίως (Παπαδιαμάντης 1997-2005²: 692 [γλωσσάρι]).

-Θέ *pāmi*, *ζέρο!* (Παπαδιαμάντης, διήγ.: «Στὴν Ἄγι-Ἄναστασά». 1997-2005². τ. Β': 351)

Υπάρχουν ασφαλώς πολλά παρόμοια τουρκικά δάνεια (π.χ. *άτζαμπα* 'άραγε, τάχα' (< τουρκ. *acaba* 'άραγε, τάχα'): *Άτζίβα* γιατί μας κάνεις του βαρού; (Κομοτηνή Ροδόπη), *ίλεμ* = οπωσδήποτε, σώνει και καλά, (πιθ. < τουρκ. *ille* = οπωσδήποτε, βλ. και: *ille de* = σώνει και καλά)⁵⁰: [...] δών-νω του τυρίν, δών-νω του κρέας, κείνος *ίλ-λα μου το φάρι!* (Κως -Σκανδαλιδής 2006: 286), όπως και διάφορες δάνειες λεξικές φράσεις, που όμως δεν μπορούν να χαρακτηριστούν πραγματολογικά μόρια. Αυτονόητα, σε ιδιώματα με μεγάλη ένταση επαφής με την τουρκική, όπως π.χ. τα μικρασιατικά, τα ποντιακά, τα καππαδοκικά εμφανίζονται και άλλα τουρκικά δάνεια που δεν εντοπίζονται αλλού, τα οποία όμως δεν γνωρίζουμε αν λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες π.χ. *τσούνκι* (< τουρκ. *çünkü* 'δηλαδή'), *ταμάμεν*, *μπέλκι* (< τουρκ. *belki* 'ίσως'), *χέμεν* (< τουρκ. *hemem* 'αμέσως', π.χ. *Να πάω μανούλα, λαλεί της, «Τωρά τωρά, χέμι»* (Κύπρος), *κέσκι* (< τουρκ. *keske* 'μακάρι') κ.ά.

3.2.5. γιόξα

Τέλος, το διαλεκτικό διαζευκτικό *γιόξα* (< τουρκ. *yoksa* 'ειδεμή, αλλιώς'), αντίστοιχο σημασιολογικά με το κοινό, επίσης τουρκικό δάνειο *για* (< τουρκ. *ya* 'ή διαζευκτικό'), απαντάται μόνο διαλεκτικά, κυρίως σε μικρασιατικά και νησιωτικά ιδιώματα με πολλούς τύπους (*γιόξαμου*, *γιάξαμου*, *οξά* κ.ά.)⁵¹.

- (56) *Είνδα γλυκό θ-θέλεις; φοινίτζιν 'όξα χρυσόμηλον;* (Κύπρος, Αρχείο KENΔΙ)
- (57) *Επόμειν' η αγάπη σου στο μάτι μου ν-ασπράδι τσαι δεν ημπλέπω πιο να δω μέρα 'ναι γιόξα βράδου* (άσμα, Καστελλόριζο, Αρχείο KENΔΙ)

⁵⁰ Η ετυμολόγηση και εδώ δεν είναι απολύτως σαφής καθώς έχουν προταθεί επίσης οι τουρκ. λ. *ilam* 'απόφαση' ή *hele* 'προπάντων'.

⁵¹ Βλ. π.χ. τους τύπους: *γιόξα* σύνδ. (Κρήτη, Κύπρος, Σίλη και Λιβύσι Μ. Ασίας, Καστελλόριζο, Πόντος, Χαβουτσι Μ.Ασίας -τσακών.) *γιόχσα* (Μιστί και Φάρασα Καππαδοκίας, Χαλδία Πόντου) *γιόχτσα* (Μιστί και Φάρασα Καππαδοκίας) *'όξα* (Αμόρι Έβρου, Κύπρος) *'οξά* (Κύπρος) *γιόξιμ* (Σιάτιστα Κοζάνης) *γιόξαμου* (Κρήτη) *γιάξαμου* (Ικαρία) (Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ).

(58) *Τοῦτο εἶναι ὕμνος, γιόξαμ ἔχει κι ἄλλο ἀκόμα;* (Βυζάντιος, *Βαβυλωνία*, 1849: 17)

Ὅμως φαίνεται πως το γιόξα εκτός από τη διαζευκτική έχει και πρόσθετες σημασίες, δηλαδή: α) ειδημή, εκτός εάν (σε μεσαία θέση), β) άραγε, μήπως (σε αρκτική θέση):

(59) *Ἐν παραιτῷ που λόου της, ὄξα να (=εκτός αν) με σκοτώσουν (άσμα, Κύπρος, Αρχείο KENΔΙ)*

(60) *Τουν καρτσιρούμι γιόξιμ (=άραγε) θα να ῥθ’;* (Σιάτιστα Κοζάνης, Αρχείο KENΔΙ)

Επίσης, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες ομιλητών της κυπριακής, το μόριο σε τελική θέση έχει και βεβαιωτική χρήση.

3.2.6. Άφεριμ

Στα πραγματολογικά μόρια ενδεχομένως μπορούν να συμπεριληφθούν και κάποια τουρκικά δάνεια με επιφωνηματική λειτουργία. Ένα τέτοιο είναι το επιφών. *άφεριμ* ‘μπράβο, εύγε, ως δήλωση ευχαρίστησης’ που καταγράφεται μεν στα λεξικά της Κοινής ΝΕ και ετυμολογείται <τουρκ. (διαλεκτ.) *aferim* <περσ. *aferin*, με όμοια σημασία (ΛΚΝ λ. *άφεριμ*), ωστόσο δεν έχει ευρεία διάδοση στην Κοινή ΝΕ. Ας σημειωθεί ότι από τα τέσσερα μόνο παραδείγματα που εντοπίστηκαν στα σώματα κειμένων, στο ένα δηλώνεται ρητά η λέξη ως τουρκικό δάνειο, κάτι που υποδηλώνει μια μειωτική θεώρηση:

(61) *Άφεριμ, που θα έλεγαν και οι Τούρκοι!* (ΕΘΕΓ)

Στις διαλέκτους, αντίθετα, εμφανίζεται με ευρεία γεωγραφική διασπορά (σχεδόν σε όλες τις ελληνόφωνες περιοχές εκτός από τα Επτάνησα) και με ποικίλους τύπους⁵², εκεί όμως δεν υποκρύπτεται κάποια διάθεση ειρωνείας⁵³:

⁵² Βλ. π.χ. τους τύπους: *άφεριμ* και *αφερίμ* πολλαχ. *άφιριμ* και *αφιρίμ* (βόρ. ιδιώματα) *άφερι* και *αφερί* (Σύμη) *άφερομ* (Πελοπόννησος, Κύζικος Προποντιδάς) *αφερούμ* (Πήλιο, Νάξος, Πελοπόννησος, Προποντιδα, Πόντος) *άφαρομ* (Αίνος Α. Θράκης) *αφερού* (σου) (Καστελλόριζο) *αφερούμου* (Κουρί Ευβοίας) *αφροούμ* (Κουκούλι Ιωαννίνων) *άφιαρομ* (Σάντα Πόντου) *αφερίμ* (σου) (Καρδάμυλα Χίου) (στους τελευταίους τύπους + κτητ. αντωνυμία) (Αρχείο KENΔΙ).

⁵³ Στην *Γραμματική* του Ρουσιάδη του 1834 π.χ. το *άφερίμ* καταγράφεται ως δημόδες αντίστοιχο του λόγιου *υπέρευγε* (Μανωλέσσου 2013: 152).

(62) *Άφερού σου, που μου κάμνεις τις δουλειές!* (Χίος, Αρχείο KENADI)

(63) *Άφερίμ ιμάμ! Εὔγε ιμάμη! ἀπήντησεν ὁ καϊμακάμης* (Καλλιγιάς Π. Θάνος Βλέκας, σ. 80)

Στην αργκό από την άλλη, η χρήση του συγκεκριμένου δείκτη σε μη αναμενόμενο υφολογικό περιβάλλον δηλώνει, κατά τη γνώμη μου, μια στοχευμένη επιλογή του χρήστη, π.χ.

(64) *Άφερίμ AN21 για την αναφορά στη θεά Debbie Harry, που πολλάκις την έχω υμνήσει!* (www.slang.gr)

(65) *Τώρα - εκτός αν εγώ δεν έχω καταλάβει κάτι -πρέπει να πηγαίνεις σε άλλο παράθυρο, να βλέπεις τί υπάρχει στο μαγαζί (και έχει πλέον μπόλικο πράμα) και να επιλέγεις, εκτός αν θυμάσαι απ' έξω όλη τηνπραμάτεια που, άφερίμ, βαίνει αυξανόμενη.* (www.slang.gr)

Εξάλλου, το επιφώνημα λειτουργεί αργκοτικά και ως ουσιαστικό που οδηγεί σε νέες γλωσσοπλασίες. Έτσι μαθαίνουμε ότι «νωχελίμ είναι ο συνδυασμός της νωχέλειας (=αραλίκι) και του αφερίμ (=ευχαρίστηση)».⁵⁴

Κλείνοντας, χρειάζεται να επισημανθεί η πραγματολογική χροιά ορισμένων γνωστών λεξικών φράσεων, που χρησιμοποιούνται ευρέως τόσο στην Κοινή ΝΕ όσο και διαλεκτικά, όπως *αναντάμ παπαντάμ* (< τουρκ. *anadan babadan* 'από μάννα, από πατέρα') ή *αμέτι μουχαμέτι* (< τουρκ. *amet muhabbeti*)⁵⁵, αλλά και τη δημιουργία νέων λεξικών φράσεων, με σκοπό την επίταση, οι οποίες όχι μόνο δεν υπάρχουν στα τουρκικά, αλλά συνιστούν και γλωσσικό λάθος, π.χ. *γιοκ*⁵⁶ *βαρ* (< τουρκ. *γιοκ* 'δεν έχει, δεν υπάρχει' + τουρκ. *var* 'υπάρχει', πρόκειται δηλ. για αντίθετες έννοιες), π.χ.:

⁵⁴ Η βαλκανική διάσταση του δανείου είναι δεδομένη, πβ. τη ρουμανική ταινία με τίτλο "Aferim!", του 2015 που απέσπασε την Αργυρή Άρκτο στο Φεστιβάλ του Βερολίνου ως πρωτότυπο βαλκανικό γουέστερν.

⁵⁵ Το *μουχαμέτι* ίσως παρετυμολογικά από το όνομα του Μωάμεθ- Muhammad Μουχαμέτης.

⁵⁶ Προκαλεί απορία η ερμηνεία στα λεξικά της Κοινής ΝΕ ως 'καθόλου, τίποτα', ενώ η ακριβής σημασία είναι 'δεν υπάρχει' και αυτή, νομίζω, είναι η έννοια που έχει η λ. στην καθομιλουμένη. Βέβαια διαλεκτικά βρισκόμαστε σημασιολογικές επεκτάσεις, π.χ. *Γιοκ να γένω!* (μακάρι να πεθάνω· αρά) (Νάουσα Ημαθίας).

(66) *Παράδες δεν υπάρχουνε ... γιοκ βαρ ... και άμα γου-στάρει ...* (www.slang.gr)

Και στο ιδίωμα της Τρίγλιας η Παπαδοπούλου (2010: 161, 162, 164, 166) καταγράφει αρκετά τέτοια λεξικά συμπλέγματα⁵⁷, σημειώνοντας: «Χαρακτηριστικό στο ιδίωμα είναι ότι οι επιρρηματικές δηλώσεις τρόπου και ποσού αποδίδονται πολύ συχνά με δάνεια από την τουρκική. [...] Η διείσδυση της τουρκικής στα πεδία δήλωσης τρόπου και ποσού πιθανόν ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι δύο παραπάνω δηλώσεις ανήκουν κοινωνιογλωσσικά στη σφαίρα των συναλλαγών και άρα αποτελούν σημείο ιδιαίτερα έντονης επαφής και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους φορείς των δύο γλωσσών» (Παπαδοπούλου 2010: 160).

4. Επίλογος

Συμπερασματικά, χωρίς ασφαλώς να έχει εξαντληθεί η εξέταση των τουρκικών δανείων που λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες, μπορούμε, νομίζω, να πούμε ότι τα παραδείγματα επιβεβαιώνουν τις αρχικές θεωρητικές επισημάνσεις.

Ως προς τις τρεις μορφές της νέας ελληνικής που εξετάστηκαν, μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι δεν υπάρχουν τουρκικά δάνεια που λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες τα οποία να εμφανίζονται στην Κοινή ΝΕ, αλλά να μη συνηθίζονται στις διαλέκτους ή στην αργκό. Αυτό βεβαιώνεται α) από τη μη λημματογράφηση των περισσότερων από τα δάνεια που εξετάστηκαν στα τρία μείζονα λεξικά της Κοινής⁵⁸ και β) από τις σποραδικές και μόνο εμφανίσεις τους στα σώματα κειμένων που ελέγχθηκαν⁵⁹.

⁵⁷ Π.χ. τα τροπικά: *αράν τουφάν(ι) 'άνω κάτω'* (< τουρκ. προστακτ. *aran* 'φάξε' + ουσ. *tufan* 'πλημμύρα, χαμός'), *νταραμαχούσι 'άνω κάτω'* (πιθ. < τουρκ. *daramadaşın* 'διασκορπισμένος'), *χαραμπάτι 'άνω κάτω'* (< τουρκ. *harabati* 'διάσπαρτα, ακατάστατα'), *τεπέ τακλά 'τα πάνω κάτω'* (< τουρκ. *tepe* 'κορυφή' + *takla* 'τούμπα') ή τα χρονικά: *μπαριαντάσωρα 'καθυστερημένα'* (< *παρά* + τουρκ. *ondan sonra* 'μετά ταύτα'), *εσκιού πουσκιού 'πολύ παλιά'* (< τουρκ. *eski* 'παλιός', με διπλασιασμό για επίταση της σημασίας).

⁵⁸ Συγκεκριμένα, λημματογραφούνται μόνο τα εξής: *αμέτι μουχαμέτι, αναντάμ παπαντάμ, άφερμι, γιοκ, ντιπ, μπιτ, ντε, ταμάμ, εμ...εμ...* (τα δύο τελευταία πάντως όχι στο ΛΝΕΓ). Απορία προκαλεί ότι το διαδεδομένο στον προφορικό λόγο *ντεμέκ* περιλαμβάνεται ως λήμμα μόνο στο ΛΚΝ, το οποίο άλλωστε είναι και το μόνο που λημματογραφεί τα *νε...νε...*, *καταντίπ*, αλλά και το *μπάρεμ*, που στο παρόν άρθρο θεωρήθηκε ως άγνωστο στην Κοινή ΝΕ.

⁵⁹ Παρόλο που εδώ θα περιμέναμε περισσότερες εμφανίσεις, τα μόνα μόρια που βρίσκουμε σποραδικά είναι τα: *ντε* (λιγότερες από 50 εγγραφές και αυτές

Ανάμεσα τώρα στις διαλέκτους και την αρχικό βλέπουμε έναν γόνιμο διάλογο: αφενός κάποιες διαλεκτικές σημασίες και πραγματολογικές λειτουργίες δεν διατηρούνται στην αρχικό, όμως εκεί δημιουργούνται νέες, με εξόχως ενδιαφέρουσα την κοινωνιογλωσσική δυναμική τους. Πάντως, στις διαλέκτους έχουμε σαφώς και ευρύτερη χρήση των εν λόγω δάνειων στοιχείων, όπως φαίνεται από το πλήθος των τύπων και της γεωγραφικής κατανομής τους, και περισσότερες συντακτικές θέσεις εμφάνισής τους και περισσότερες λειτουργίες. Για τις λειτουργίες, ωστόσο, πρέπει να τονίσουμε ότι το υφολογικό μαρκάρισμα των λέξεων που παρατηρούμε στην Κοινή και στην αρχικό δεν είναι πάντα παρόν στις διαλέκτους, εφόσον συχνά διατηρούνται προγενέστερα σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά, που ενδεχομένως να είναι πιο κοντά σε εκείνα της τουρκικής όταν αυτή ήταν ακόμα γλώσσα κύρους στα Βαλκάνια, κάτι που χρήζει περαιτέρω μελέτης. Αυτό που βεβαιώνεται για άλλη μια φορά, είναι η προτεραιότητα που (οφείλει να) έχει η μελέτη των διαλέκτων έναντι της πρότυπης γλώσσας για τη διαλέκταση πολλών αντίστοιχων γλωσσικών ζητημάτων.

Πολλά άλλα ερωτήματα γύρω από τα τουρκικά δάνεια που λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες μένουν ακόμα προς διερεύνηση, όπως: α) Διατηρούν αυτές οι λέξεις την ίδια πραγματολογική λειτουργία και στα τουρκικά; β) Σε ποιο βαθμό και με ποιες σημασίες και χρήσεις συναντώνται σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, αλλά κυρίως σε άλλες διαλέκτους του βαλκανικού χώρου; γ) Ποια είναι η ιστορική πορεία αυτών των στοιχείων και πότε έχουμε την πρώτη τους εμφάνιση στην ελληνική (και στις άλλες βαλκανικές γλώσσες); Οι μελλοντικές απαντήσεις θα μπορούσαν να συμβάλουν σε καλύτερη κατανόηση τόσο της επαφικής γλωσσολογίας του βαλκανικού χώρου όσο και της αξίας των πραγματολογικών μορίων στη συνοχή της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης.

σε στερεότυπες φράσεις, όπως *έλα ντε*, *ντε και σώνει κ.λπ.*), *γιοκ* (32 εγγραφές), *ντιπ* (27), *ντεμέκ* (9), *ταμάμ* (7), *αμέτι μουχαμέτι* (6), *άφεριμ* (4), *αναντάμ παπαντάμ* (3), *εμ...εμ...*(4), *μπιτ* (3), *μπάρεμ* (1), *χιτς* (1). (Δεν προσμετρώνται οι εμφανίσεις στο corpus *Istorima* που περιλαμβάνει και διαλεκτικό λόγο).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Blakemore, D. 1992. *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Brinton, L. J. 1996. *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jahangirov, F. 2011. «On the problem of modality in Germanic and Turkic languages». *International Journal of Arts & Sciences* 4 (18): 297-309.
- Friedman, V. 2005. «Turkish in the Balkans: Roles and Reversals». Στο Sobolev A. & Rusakov A. (εκδ.) *Jazyki i dialekty malyh grupp na Balkanah* [Μειονοτικές γλώσσες και διάλεκτοι στα Βαλκάνια]. Μόναχο: Biblion, 219-35.
- Friedman, V. 1994. «Turkisms in a comparative Balkan context». Στο *Septième Congrès International d'Études du Sud-Est Européen: Rapports*. Athens: Greek National Committee for Southeast European Studies, 521-543.
- Kazazis, K. 1972. «The status of Turkisms in the present-day Balkan languages». Στο Birnbaum H. & Vryonis, S., Jr. (εκδ.), *Aspect of the Balkans: Continuity and Change*. Paris & The Hague: Mouton, 87-116.
- Kerimoğlu, C. 2010. «On the epistemic modality markers in Turkey Turkish: Uncertainty». *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4: 434-478.
- Schiffrin, D. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomason, S. 2019 [2001]. *Εισαγωγή στη γλωσσική επαφή (μετάφρ. Ν. Λιόσης)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της Νεοελληνικής. Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Πτολεμαίος.
- Άνδριώτης, Ν. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*. Ἀθήνα: Ἴκαρος [Collection de l'Institut Français d'Athènes 8. Καπαδοκία 2].
- Αρχάκης, Α. 1996. *Δείκτες οργάνωσης του λόγου. Το 'δηλαδή' και η σχέση του με συναφείς εκφράσεις*. Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκης.

- Βασμανόλη, Ε. 2007. *Οι αντιδάνειες λέξεις στη Νέα Ελληνική. Διδακτορική Διατριβή*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (Σαριπόλειο Ίδρυμα).
- Βλαχοπούλου, Χ. 2016. «Η γλώσσα της Θεσσαλονίκης και η γλώσσα της Αθήνας - το λεξικό των διαφορών», περιοδ. *Lifo* 15.5.2016. https://www.lifo.gr/articles/cities_articles/100242
- Βυζάντιος, Δ. 1849. *Ἡ Βαβυλωνία ἢ ἡ κατὰ τόπους διαφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κωμωδία εἰς πράξεις πέντε*, Ἀθήναι.
- Γιαννουλέλλης, Γ. 2003. *Νεοελληνικές ιδιωματικές λέξεις δάνειες από ξένες γλώσσες (Οι αρχικές σημασίες και η εξέλιξή τους όπως φανερώνονται από την ετυμολογία τους)*. Αθήνα: Βασιλόπουλος.
- Γούτσος, Δ. (επιμ.). 2014. *Ο προφορικός λόγος στα Ελληνικά*. Καβάλα: Σαΐτα.
- Γούτσος, Δ. 2009. «Μόρια, δείκτες λόγου και κειμενικά επιρρήματα: η οριοθέτηση των γλωσσικών κατηγοριών με τη χρήση ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων». Στο *Πρακτικά του 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 754-768* (CD-ROM).
- Δημάση, Μ. 2014. «Λέξεις από την τουρκική γλώσσα στα διηγήματα του Γεωργίου Βιζυηνού και η σημειωτική συμβολή τους στην αφηγηματική πλοκή». Στο Κ. Δημάδης (επιμ.), *Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, 2-5.10.2014*. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 573-588.
- Δημελά, Ε. 2013. «Τα τουρκικά επιθετικά δάνεια στις διαλέκτους της Μικράς Ασίας: Μια πρώτη προσέγγιση», *Patras Working Papers in Linguistics* 3: 92-109.
- ΙΑΝΕ = *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*. Ἀθήναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-
- Καλλιγιάς, Π. 1991 [1855]. *Θάνος Βλέκας*. Αθήνα: Ίδρυμα Ουράνη.
- Καραποτόσογλου, Κ. 2005. *Ετυμολογικές παρατηρήσεις στα κυπριακά ιδιώματα. Μελέται και Υπομνήματα*. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 65-394.

- Κεσίσογλου, Ι. 1951: *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλαγάτς*
Ἀθήνα: Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν 40.
- Κολτσίδας, Α.Μ. 1978. *Λεξικὸ τῆς Πιάτσας. Λέξεις καὶ ἐκφράσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς μὲ εἰδικὴ ἢ μεταφορικὴ σημασία. Φιλολογικὴ ἐρμηνεῖα καὶ λαϊκὴ θυμοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Κυρανούδης, Π. 2009: *Μορφολογία των τουρκικῶν δανείων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Κυριαζῆς, Δ. 2019. «Τα νεοελληνικά ἰδιώματα τῆς Ν. Ἀλβανίας ὑπὸ το φῶς τῆς βαλκανικῆς γλωσσολογίας». Στο: Τζίτζιλῆς, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (επιμ.), *Γλωσσικὲς ἐπαφές στα Βαλκάνια καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. τ. 1, 156-175.
- Κυριαζῆς, Δ. 2010. «Τουρκικά λεξιλογικὰ δάνεια στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ καὶ τὴν κοινὴ ἀλβανικὴ. Μία συγκριτικὴ προσέγγιση». *Μελέτες γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα* 30: 358-371.
- Κωνσταντινίδου, Μ. 2005. *Προφορικὴ γλωσσικὴ ὕλη ἀπὸ τὸ ἰδίωμα τῆς Κίου Βιθυνίας*. Χφ. 1483/2005, Ἀρχεῖο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Κωνσταντινίδου, Μ. 2011. *Γλωσσικὴ ὕλη ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ Ἄργους καὶ τὴν ἐπαρχία Ἄργους τοῦ Νομοῦ Ἀργολίδας*. Χφ. 1539/2011, ἀρχεῖο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Κωνσταντινίδου Μ. (2023). *Τὸ ἰδίωμα τῆς νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)*. Ἀθήνα: Λεξικογραφικὸν Δελτίον 27.
- ΛΚΝ = Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη 1998. *Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- ΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γ. 2012⁴ [1998]. *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*. Ἀθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μακρῆ-Τσιλιπάκου, Μ. 1986. «Μερικὲς στιγματισμένες φόρμες τῆς νεοελληνικῆς». *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 7: 261-277.
- Μακροδήμος, Ν. & Ακριτίδης, Χ. 2007. *Λεξικὸ τῆς Ἀργκό*. Ἀθήνα: Δρόμων.
- Μανωλέσσου, Ι. 2013. «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν βορείων ἰδιωμάτων: Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Γ. Ρουσιάδη (1834)». *Patras Working Papers in Linguistics* 3: 132-157.
- Μπόγκας, Ε. 1959. «Τουρκικὲς λέξεις σὲ παλαιότερα ἑλληνικά κείμενα». *Θεσσαλικά Χρονικά* 7-8: 148-220.
- Νάκας, Θ. 1988. «Τα ἐπιρρηματικά τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Συμπεράσματα ἀπὸ μιὰ γενικὴ διερεύνηση». Στο

- Γλωσσοφιλολογικά Β'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία. Αθήνα: Εκπαιδευτήρια Δούκα, 76-95.
- Ορφανός, Β. 2014. *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα*. Ηράκλειο: Βικελαία Βιβλιοθήκη.
- Παπαδιαμάντης, Α. 1997-2005². *Απαντα*. Τόμ. 5. Αθήνα: Δόμος.
- Παπαδοπούλου, Ε., 2010. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Παπαζαχαρίου, Ε. 1999: *Λεξικό της Ελληνικής Αρχαί*. Αθήνα: Κάκτος.
- Παπαχριστοδούλου, Π. 1934. «Παροιμιώδεις φράσεις διαφόρων μερών τῆς Θράκης. α) Σαράντα Ἐκκλησιῶν», *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 1: 60-67.
- Ποπωβίδου, Μ. 2017. *Σημασιολογική εξέλιξη των τουρκικών λεξιλογικών δανείων στη νέα ελληνική*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σετάτος, Μ. 1990. «Ελληνική και Τουρκική (μερικές περιπτώσεις δανεισμού)». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 10: 129-139.
- Σκανδαλίδης, Κ. 2006: *Λεξικό των κωακών ιδιωμάτων*. Αθήνα: Ο.Π.Α.Δ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου.
- Σωτηρίου, Δ. 1983. *Ματωμένα χόματα*, Ἀθήνα: Κέδρος.
- Τζάρτζανος, Α. 1991/1946-1953. *Νεοελληνική σύνταξις (τῆς κοινῆς δημοτικῆς)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (εκδ.) 2019. *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τζιτζιλής, Χ. 2000. «Εισαγωγή». Στο Τζιτζιλής, Χ. & Συμεωνίδης, Χ. (εκδ.), *Βαλκανική γλωσσολογία: Συγχρονία και διαχρονία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 11-18.
- Τσοχατζίδης, Σ. 1986. «Η πραγματολογία του ντε». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 7: 223-233.
- Φιλήντας, Μ. 1934. «Ἐτυμολογίες σὲ θρακικὲς λέξεις». *Θρακικά* 5: 259-280.
- Φλιάτουρας, Α. 2005. *Ελληνοτουρκικές γλωσσικές σχέσεις. Πανεπιστημιακές σημειώσεις*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- ΧΑΝΓ = *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.

Σώματα κειμένων

Corpus INΣ = Corpus Προφορικού Λόγου του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών (υπεύθυνη: Θ. Παυλίδου) <http://corpus-ins.lit.auth.gr/corpus/index.html?lq=>

Istorima Archive = corpus προφορικής ιστορίας, Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος: <https://archive.istorima.org/interviews>

ΕΘΕΓ = Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας : <http://hnc.ilsp.gr/>

ΣΕΚ = Σώμα Ελληνικών Κειμένων: <http://www.sek.edu.gr/>

ΣΝΕΚ = Σώμα Νέων Ελληνικών Κειμένων από την Πύλη για την ελληνική γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greek-Lang/modern_greek/tools/corpora/index.html

<https://www.slang.gr/>